

Bosättningen på Björkö i Mälaren

av Lena Holmquist

ABSTRACT

In this paper the development of the agrarian settlement at Björkö in the lake Mälaren, for all the period preceding the foundation of Birka, is discussed.

The location and extension of this settlement as well as its chronological range and economical structure is dealt with. The relation between the agrarian settlement and Birka is discussed as well as the supply of the latter.

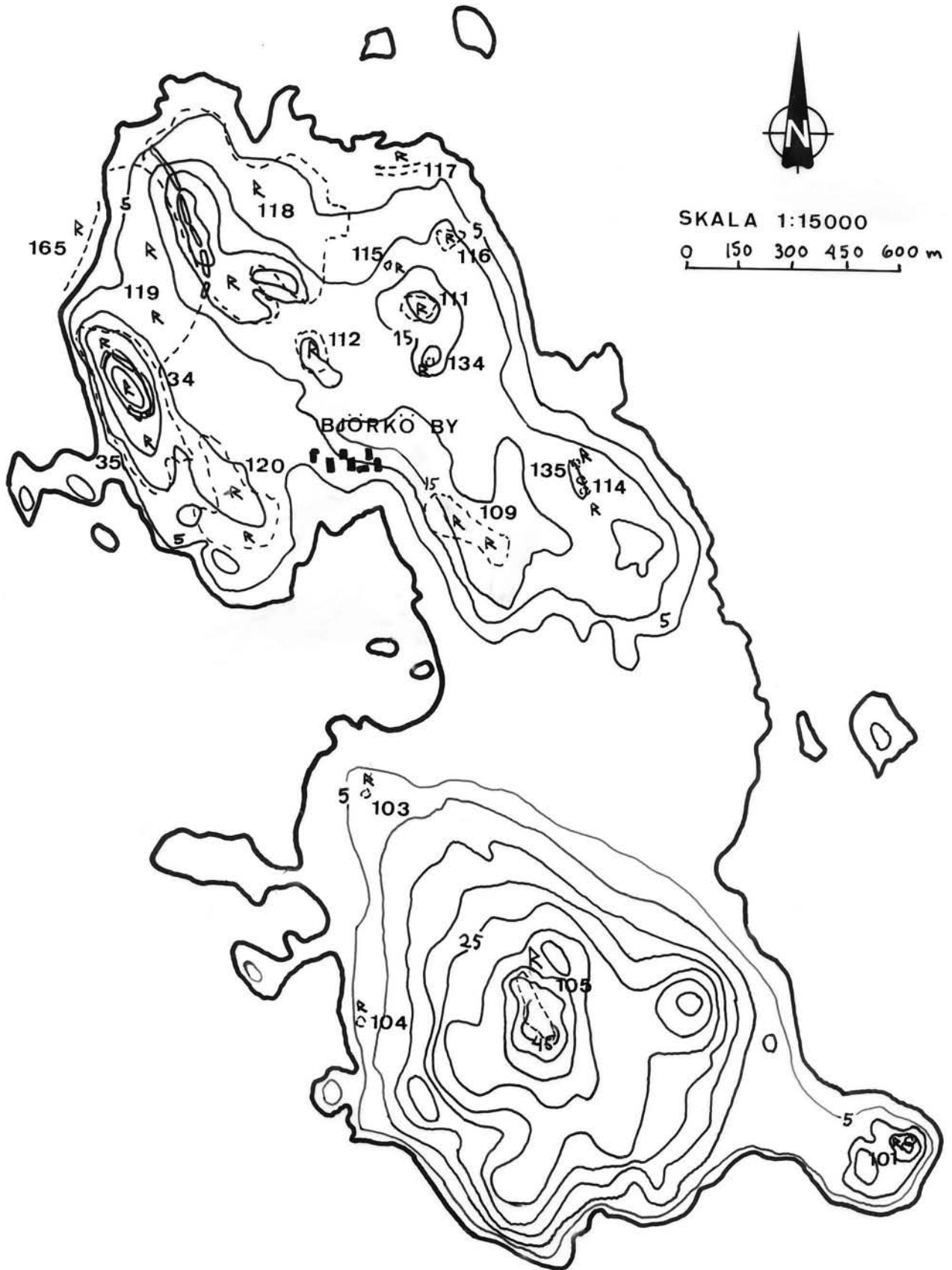

Fig 1. Björkö, Adelsö sn, Up. Efter topografiska kartan.
 Fornlämningarna är markerade efter Riksantikvarieämbetets
 fornlämningsregister

Bosättningen på Björkö i Mälaren. Diskussion rörande utbredning, tidsställning och ekonomisk inriktning.

Sedan ett flertal år bedriver Arkeologiska forskningslaboratoriet vid Stockholms universitet undersökningar på Björkö i Mälaren i avsikten att studera bosättningen utanför handelsplatsen Birka.

Resultaten av dessa undersökningar ingår som en viktig del i mitt avhandlingsarbete, vars syfte är att söka belägga förekomsten av en bosättning utanför Birka, relationen dem emellan samt bosättningens ekonomiska inriktning.

Eftersom Birka länge ansetts som en föregångare till de medeltida mälardalsstäderna är det av största intresse att en analys görs av utvecklingen på Björkö. Arbetet knyter an till de studier som bl a gjorts inom projektet Medeltidsstaden (Andersson 1979).

På kontinenten och i länderna runt Östersjön pågår för närvarande en livlig debatt om de tidiga handelsplatserna av stadsliknande karaktär, eller som man också kallar dem: prototowns (för en forskningsöversikt av de senaste undersökningsresultaten se Clarke och Simms 1985).

Birka ingår i debatten som ett viktigt inslag och därför är det betydelsefullt att utvecklingen blir klarlagd, eftersom faktaunderlaget bitvis är löst underbyggt.

Min hypotes som jag arbetar efter är att bosättningen på Björkö före Birka bestått av en eller flera ensamliggande gårdar. Dessa gårdar bildar en by som så småningom uppträder i form av den nutida Björkö by, vilken skriftligen finns belagd till 1300-tal (Holmquist 1982). Byn har enligt det äldre kartmaterialet ett karaktäristiskt Mälardalsutseende med en strängt geometriskt utformad tåbunden bytomt, vilket är resultatet av ett långt utvecklingsförlopp (jfr Sporrang 1985).

Att byn inte legat på sin nuvarande plats styrks av höjdkurvorna, 5 m-kurvan skär rakt över bytomten. Den centrala frågeställningen är alltså var den tidigare bosättningen varit lokaliserad.

Fältundersökningarna på Björkö har hittills fokuserats på de mindre gravfält som ligger utanför Hemlanden komplexet (fig 1), vilka inte kan kopplas till Birkas befolkning utan snarare bör ses som tillhörande en bosättning belägen utanför handelsplatsen.

På Ormknös (Raä 111) har fem stensättningar (Arrhenius m fl 1978) och en storhög undersökts. Den äldsta dateringen bland stensättningarna är tidigt 800-tal, storhögen är under bearbetning. Ca 200 m norr om Ormknösgravfältet ligger ett mindre gravfält (Raä 116). Här har tre anläggningar av åtminstone fem undersökts. De undersökta gravarna dateras till vikingatid (Holmquist Olausson otryckt rapport 1985). Det tredje gravfältet, som f n undersöks är Kärrbackagravfältet (Raä 109), vilket består av tre delar, benämnda Stora och Lilla Kärrbacka samt Skogskärrbacka. Kärrbackagravfältet är ett gravfält med speciell karaktär omfattande många olika typer av gravkonstruktioner, däribland

tre treuddar. Genom gravfältet går en hålväg av ålderdomlig karaktär. På en karta från 1880-talet leder den fram till Östergården i den nutida byn (Hallström 1913 fig 7).

Eftersom Skogskärrbacka och Kärrbacka inte tidigare undersökts, föreligger inga dateringar, vilka skulle klargöra gravfältets eventuella horisontalstratigrafi, och som kunde kopplas till en bosättning. Av den anledningen undersökte jag 1985 en större stensättning på Stora Kärrbacka. Graven dateras till omkring år 900 (Holmquist Olausson otryckt rapport 1986).

Under 1986 undersöktes ytterligare två anläggningar, där den ena dateras till vikingatid, och den andra som inte innehöll några daterande fynd får dateras av inlämnat C-14 prov. Undersökningarna på gravfältet visar att de äldsta gravarna är belägna i öster och de yngsta i väster. Ett ytterligare ensamliggande gravfält är det vid Grindsbacka. Där har inga undersökningar företagits i modern tid eftersom Stolpe undersökt samtliga 35 anläggningar. Gravfältet uppvisar stora likheter med Lilla Kärrbacka både vad det gäller gravkonstruktioner och fynd.

Grindsbackagravfältet har tolkats som ett gravfält med kristet inflytande (Gräslund 1980 s 6). Dock kan det inte ses som rent kristet, vilket fynd av torshammare i gravarna visar (Arbman 1943 s 263). Undersökningarna av de ensamliggande gravfälten visar att samtliga existerat under Birkatid. I övrigt finns på Björkö ett antal ensamliggande anläggningar vilka klassificerats som fornlämningar, flera av dem är dock enligt min mening osäkra.

I avsikt att lokalisera möjliga bebyggelselägen företas parallellt med utgrävningarna fosfatkartering och provsondning. Vid fosfatkartering har höga värden uppmätts vid Ormnös och Grindsbacka gravfälten (Holmquist 1982).

Före undersökningen av Kärrbackagravfältet fosfatkarterades ett område öster därom vilket ur terränghänseende skulle kunna utgöra ett lämpligt bebyggelseområde. Området har utpekats som ett tänkbart läge för den förhistoriska byn (Gustawsson 1972 s 100). Resultatet av provtagningen blev att inga prover översteg 80 P^o. Inom området har trots detta påträffats lämningar av bosättningsliknande karaktär, i form av en härdgrop och en sotgrop. Dessa är C-14 daterade till 425 b c +- 75 år respektive 120 b c +- 70 år (St 10369 och St 10370). Båda anläggningarna ligger på en nivå mellan 13 och 14 m ö h, vilket kan ha inneburit att de legat intill den dåvarande strandkanten. I marken runt anläggningarna påträffades inga spår av kulturlager. Detta kan förklara de låga fosfatvärdena i området. Anläggningarna ger närmast intryck av temporär verksamhet, kanske lämpar sig inte platsen för en fast bosättning eftersom dricksvatten saknas i området. Under historisk tid har man förgäves borrarat efter vatten på denna del av ön.

Rörande diskussionen om lokaliseringen av den bosättning som föregår den historiska byn kan inte markområdet inom Svarta Jordan - Hemlanden komplexet uteslutas. Ur bebyggelsesynpunkt bör dock vissa delar av Svarta Jordan ha varit mindre lämpade för ändamålet. Ett sådant är området nedanför Borg, som är en norrsluttning där snö ligger kvar långt in på våren. Nu behöver man inte anta att hela Svarta Jordan

varit bebyggd samtidigt. Undersökningar i Århus visar att plats kan ha lämnats för att möjliggöra en utvidgning av bebyggelsen eller för en marknadsplats (Balle, Nielsen 1985).

Som en jämförelse kan nämnas Hedeby, där man diskuterat fyra olika alternativ för utvecklingen av bosättningen, vilka i princip följer två huvudlinjer: antingen ett kärnområde som sprids utåt eller flera platser som så småningom växer ihop till en sammanhängande enhet (Steuer 1974). Ett par forskare har närmat sig problemet med en eventuell underlagrande bosättning inom det stora fornlämningskomplexet: Arrhenius med hjälp av tidiga fynd i gravmaterialet (Arrhenius 1976) och Kyhlberg med hjälp av en sammanvägning av myntdateringar och gjorda fosfatkarteringar (Kyhlberg 1980). De får resultat som i stort överensstämmer med varandra.

Nu senast har Jansson visat att han kan urskilja olika tidsavsnitt och skilda etniska grupper utifrån sin studie av de ovala spännbucklorna (Jansson 1985).

Utan en arkeologisk undersökning är enda möjligheten att lokalisera boplatslämningar inom komplexet att använda sig av tidigare gjorda undersökningar. I syfte att hitta boplatsindikationer har jag gått igenom Arbmans (1940, 1943) publikation av Stolpes gravfynd och fynden i SHM:s magasin. En typ av indikation som jag sökte efter var lerklining/bränd lera, av den anledningen att kategorin skiljer ut sig från de traditionella gravgåvorna i så motto att den kan anses vara icke avsiktligt deponerade.

Min genomgång av materialet gör inga anspråk på att vara fullständig eftersom avsikten varit att få en första översikt av spridningsbilden. Dessutom ger insamlandet av den brända leran ett icke fullständigt intryck. Det kan förutsättas att Stolpe inte lagt samma vikt vid denna fyndgrupp som vid övriga rikare gravgåvor.

I ett 20-tal gravar, både brand och skelettgravar, påträffade jag bränd lera. Spridningen finns markerad enligt den gängse indelningen av Hemlanden (fig 2).

Några av de i materialpublikationen upptagna bitarna återfanns inte i magasinet, ytterligare några tillkom samt i några fall har det varit tveksamt om det rört sig om vävtyngder eller sländtrissor istället för lerklining. Är så fallet är det av mindre vikt, då även vävtyngder och sländtrissor får anses utgöra boplatsindikationer, då de är ovanliga som gravfynd.

Vid materialgenomgången påträffades också bitar av järnslag (jfr Gräslund 1980 s 70), ibland fastbränd vid lera, vilket tyder på att det rör sig om rester från ugnar. Slaggen är medtagen som boplatsindikation. Resultatet från genomgången av boplatsindikationer finns sammanställt i fig 2.

Vid genomgången av gravbeskrivningarna från Stolpes undersökningar stod det klart att många anläggningar var tveksamma som gravar utan snarare borde ses som boplatslämningar. Detta har Kyhlberg uppmärksammat och redovisat i tabellform (Kyhlberg 1980 s 52-53).

Ett par exempel på anläggningar där tolkningen kan diskuteras är: Inom gravfältsavsnitt IE, grav 123, påträffades talrika stora kolstycken "wahrscheinlich von einem richteckigen Scheiterhaufend stammend" (Arbman 1943 s 55). Här finns det anledning att fråga sig om det inte lika gärna kan vara resterna av ett nedbrunnet hus.

Ett annat exempel finns inom gravfältsavsnitt 2 A grav 500, vilken beskrivs som en grop 1,3 m djup med tämligen många stenar, i V och N fasta gropväggar. Inget skelett påträffades. I gropen framkom en täljstensplatta, vilken tolkats som locket till en gjutform, samt några obestämbara järnklumpar och två järnknivar (?) (a a s 144). Av beskrivningen att döma rör det sig snarare om en ugn än om en grav.

Ett ytterligare intressant område finns inom gravfältsavsnitt 2B, där grav 573 t o m 580 är betecknade som nedgrävningar, dock utan att skelett påträffats. Grav 575 innehöll en ränna och en stensatt vägg (a a s 186 ff). Området har tolkats av Stolpe som en likbränningsplats och senare av Arbman, som grävt där 1934 som en garnisonsförläggning p g a den stora mängd vapen som påträffats på platsen (Arbman 1939 s 63). Vid utgrävningarna påträffades en större mängd lerklining med tydliga kvist- och pinnintryck samt en mängd lås, påminnande om dem som är funna på Helgö. Området har en otvivelaktig karaktär av bosättning.

Det sista exemplet är beläget inom gravfältsavsnitt 4 CD grav 309, vilken innehöll bränd lera, slagg och en löpare till en handkvarn. Fynden får anses som boplatsindikerande.

Av det som ovan anförts om boplatsindikerande fynd framgår en spridningsbild som får ses som ganska entydig. Boplatsindikationer finns inom gravfältsavsnitt 1 E, 2 och 4.

I Hemlanden ligger boplatsindikationerna samlade runt stadsvallen. Den har ansetts vara anlagd en bit in på 900-talet utifrån ett mynt funnet i en grav som underlagrar vallen (Kyhberg 1980 s 81). Jansson menar dock att beläggen därför inte är säkra (Jansson 1985 s 148).

Arbman grävde 1932 tre meterbreda schakt genom vallen, som visade sig vara byggd i två etapper. Om detta gäller för vallen i sin helhet eller endast just på denna plats är svårt att avgöra utan vidare undersökningar (Arbman 1939 s 67 ff). Klart är att man använt sig av boplatsmaterial och andra lämningar av t ex båtar som fyllning i vallen. Frågan är dock om man tagit material i närheten eller om det dittransporterats längre ifrån.

När det gäller frågan om man kan skönja en horisontalstratigrafi bland gravarna runt vallen säger Jansson att "Redan före Birkatid tycks enstaka brandgravar ha anlagts i Hemlanden inom avsnitt 1 och S om borg 4. Under såväl äldre som yngre birkatid tillkommer brandgravar på vitt skilda håll inom Hemlanden och S om Borg" (Jansson 1985 s 138). Etnisk tillhörighet tycker han sig urskilja vid stadsvallen, där han delat in området i tre delar och han tolkar dessa "snarast tillhöriga tre till relativt stor del samtida befolkningar med olika ekonomisk status, olika traditioner och med olika förbindelser med omvärlden" (a a s 151). Utifrån detta kan man alltså inte anta en jämn stratigrafisk tillväxt av gravfältet, det skulle mycket väl ha funnits bosättningar

vilka kommit att överlagras av gravar.

Troligt är att ett sådant bebyggelseläge funnits inom gravfältsavsnitt 2, där Jansson noterat att den ekonomiska statusen spelat en viktig roll för gravarnas placering, speciellt 2 A tycks ha varit en "särskilt fin plats" (a a s 139). Vapnen som är funna här visar att det har varit fria män med hög status, av spännbucklorna att döma. Jansson frågar sig om gravarna tillhört en tidig del av den yngre Birkatiden, "eller tillhör gravarna släkter som varit förmögna redan under äldre birkatid, som upprättat starka västliga förbindelser och som på det lokala planet haft särskilt intima förbindelser med Mälardalens inre delar" (a a s 139). Drar man ut konsekvenserna av detta kan jag inte tolka det på annat sätt än att det har funnits en bosättning av speciell karaktär, till vilken jag återkommer senare.

Då Birka får ses som en solitär, finns paralleller snarast att söka utanför rikets gränser.

I studiet av de tidiga handelsplatserna med stadsliknande karaktär har man försökt hitta ett generellt mönster och en förklaring till varför dessa uppstår och vilken produktionsinriktning de haft.

Flera forskare har kommit fram till en gemensam bild, där man i början har sett att handelsplatserna haft en halvagrav inriktning, från vilken man övergår till att basera handeln helt på handel och hantverk. Platsen överges i ett slutstadium för att uppstå på en närliggande plats i medeltida skepnad. Ett exempel på detta är Hedeby. Andrén har visat i sin undersökning av 122 medeltida danska städer att endast tre har vikingatida ursprung och han föredrar att tala om områdeskontinuitet i stället för platskontinuitet (Andrén 1985). Forskarna påpekar överlag de rena handelsplatsernas icke agrara inriktning (bl a Jahnkuhn 1974 och Herrman 1971 m fl).

Vid anläggandet av en handelsplats har naturligtvis markägarförhållandet spelat en viktig roll vid lokaliseringen. De flesta medeltida städer är anlagda på kunglig mark (jfr Andersson 1979). I Färentuna härad har kungen haft ett starkt fäste under historisk tid. Hur och när kungen kommer i besittning av jorden är en rättslig fråga som avspeglar förhållandet mellan kunga- och bondemakt.

Schueck anser det fullt förklarligt varför handelssamhällen uppstår på kunglig mark. Ättens mark var skyddade av lagarna och omöjliggjorde en avstyckning (Schueck 1926). Däremot skulle det vara lättare att komma åt en allmänning. För att försäkra sig om att den enskilde inte hade mer mark än han behövde så lades övrig mark som allmänning. Den marken bör ha varit lättare att komma i besittning av (jfr Meyer 1956).

När det gäller Birkas ekonomiska inriktning är det för närvarande svårt att avgöra hur den varit uppdelad mellan olika typer av näringar.

Vi känner till fjärrhandeln och kan också anta att den fungerat som transitort, men har den också fungerat som centralort med ett omland inom Mälardalen?

Med omland och centralort avser jag de begrepp som används inom

centralortsteorin, vilken hämtat analogier från fysiken. Omland avser den del av ett fält, där en ords fältstyrka dominerar över alla andra orters. En centralort är en ort som besitter sk centrala funktioner varmed menas "summan av det utbud av varor och den tillgång på tjänster som sker från, leder till, eller är lokaliserad till centrum" (Sannel 1976).

Svårigheten för icke nutida orter är att hitta mätbara variabler, som ger en riktig beskrivningseffekt, för att bestämma omlandet och de servicefunktioner av rättslig, religiös och politisk karaktär som kan ha varit knutna till centralorten.

En viktig fråga i det här sammanhanget är på vems initiativ handelsplatserna uppkommer, om det är de främmande köpmännen, centralmakten eller omlandet, som varit den drivande kraften. Blomkvist har rörande Kalmar kommit fram till att den största betydelsen har de främmande köpmännen och centralmakten. Han redogör för ett avtal mellan fursten och köpmännen, där fursten åtog sig praktiska uppgifter som att röja plats för stadsanläggningen, skaffa byggnadsmaterial till kajer, fästningsverk och ibland även kyrka. Centralmakten skulle i utbyte få förmåner i form av förstköpsrätt, rätt att uppbära skatt och tullar osv (Blomkvist 1979) jfr även Ambrosiani 1985.

Ibland har tanken framförts att dessa tidiga handelsplatser inte haft något omland i ordets egentliga mening. Samtidigt påpekas det att det behövs en rik jordbruksbygd med ett överskott som kan försörja en icke agrar befolkning. En form av utbyte bör alltså ha ägt rum.

För Björköns vidkommande har inte marken räckt till för att försörja en befolkning som brukar uppskattas till mellan 500 - 1000 personer (Ambrosiani 1981 s 24, Gräslund 1980 s 83), där man inte vet om det rör sig om en åretruntbosättning eller där befolkningsstorleken kan ha förändrats över tiden.

Antas nu Birka vara en centralort, så har den ingått i ett centralortssystem, vilken kan ha varit utformad på olika sätt. Den mest kända modellen är Christallers hexagonala mönster (Christaller 1933, jfr Hodges 1982).

Det finns flera möjligheter att identifiera punkter i systemet. Ett sätt är att studera spridningen av fynd anknutna till platsen, mynt eller varor som är tillverkade inom handelsplatsen (jfr Jansson 1985). En annan möjlighet ger ortnamnen. Om de forntida centralorternas namnmiljöer har Hellberg för Kalmars vidkommande sagt att de "troget avspeglar de för det forntida sveaväldet kännetecknande språkliga uttrycken för civil och militär administration samt offentlig kult" (Hellberg 1979 s 128). Namn som anger de administrativa huvudorterna anser han vara Tuna-namnet som i målarkontrakterna börjat komma i bruk under romersk järnålder. De efterträds av Husanamnen, vilka tycks tillhöra perioden yngre vendeltid och vikingatid eller tiden år 700 - 1000. Dessa efterträds av Husabynamnen under medeltid (a a s 128).

Tunanamnet är det som i tid bäst sammanfaller med Birkas existens, namnformen är redan etablerad. Tunabegreppet har länge diskuterats och de flesta forskare är ense om att namnet utgör ett centralnamn med

administrativ betydelse, "därom torde numera inte råda något tvivel" (Hyenstrand 1982 s 83). En viktig materialsammanställning utgörs av Holmbergs (1969) avhandling om de svenska Tunanamnen.

Hyenstrand anser att Tunanamnen har ett klart samband med den territoriella indelningen, men att de kan ha haft varierande innebörd i olika områden och att de kan markera skilda kronologiska skikt (Hyenstrand 1982 s 83).

Min tanke är att en av Tuna-platsernas funktion under Birkatid i regionen (jfr a a s 83) runt Björkö haft till uppgift att organisera försörjningen av Birkas befolkning.

Inom Färentuna härad finns namnet företrätt, förutom i själva häradsnamnet, i Tuna på Svartsjölandet, Sätuna samt Tuna vid Skå. Vidgas kretsen utanför Mälardalarna till hela Mälardalsområdet, dvs Närke, Södermanland, Uppland och delar av Västmanland (Västmanlands Län) (jfr Sporrang 1985 s 32), finns namnet spritt enligt fig 3.

Tuna-platserna ligger uppenbarligen längs vägar med en slutpunkt strategiskt placerad för en vattenbaserad vidaretransport, som för Birkas vidkommande måste ha haft stor betydelse.

Birkas försörjningsproblem har kortfattat berörts av Gräslund. Hon skriver att "A resident population of about 500 - 6000 inhabitants would have made great demands on food supplies and other commodities such as firewood. These requirements could not have been met on Björkö, even taking the surrounding islands into account" (Gräslund 1980 s 83).

Ett försök att beräkna det antal gårdar (enheter), som behövs för att försörja Birkas befolkning har gjorts av Broberg. Han antar att befolkningen uppgått till 500 - 600 personer utifrån Gräslunds uppgifter. Utgångspunkten har varit Brobergs egna undersökningar inom Barknåreprojektet. För en gård av Lingnåres storlek (ca 1 ha åker) och med ett överskott på 10 %, vilket bönderna förmått under tidig medeltid, skulle det ha behövts 1000 gårdar för att klara Birkas behov eller totalproduktionen på 100 gårdar (Broberg i tryck 1986).

Antalet enheter (gårdar och mindre byar) i Mälardalen har uppskattats till 4000 (Ambrosiani 1981 s 176), vilket skulle innebära att var fjärde gård behövde bidra till försörjningen.

En av Tunagårdarnas funktion skulle följaktligen ha varit att administrera detta system, tjäna som uppsamlingsplats och även kanske som producent av Birkas förnödenheter. Att dessa gårdar varit inlemmade i ett centralt styrt system stärks av vetskapen att 70 % av marken i Färentuna under mitten av 1500-talet ägdes av kronan eller kungen. Detta var den högsta andelen kronojord i landet (Lanbeck 1980). För att upprätthålla systemet krävs en övergripande organisation, beskydd och förrådslokaler. Förråden bör lämpligen ha varit placerade utanför men i närheten av handelsplatsen. Ett utmärkt läge för detta har varit intill det som tidigare tolkats som en garnisonsplats. Tanken stöds av att här är påträffat en stor mängd lås liknande dem som är funna på Helgö.

Från Svarta jorden och Arbmans grävning 1932 - 34 (Garnisonsplatsen), finns ca 10 hänglås och möjligen 5 passande nycklar. I fyndmaterialet från Helgö finns 80 säkra hänglås och delar av hänglås samt ca 10 låsfjädrar till i trä infattade lås. Tomtlund anser att för Helgös del är Birka den enda lokal, som är direkt jämförbar i fråga om hänglåsmaterial (Tomtlund 1970, 1978).

Att det finns belägg för en bosättning av fria män här med hög status har jag tidigare redogjort för i artikeln. Att dessa personer haft starka förbindelser med Mälardalens inre delar styrker ytterligare tanken att det är dessa som varit de ledande inom försörjningsorganisationen. I den här diskussionen spelar naturligtvis Björköns hamnar en viktig roll. Deras funktion och tidställning är viktig att klarlägga i det kommande arbetet.

Värt att notera i det här sammanhanget är att själva namnet på Birkas hamn, Kugghamn, inte är det ursprungliga. Namnet har man tagit som belägg för att båttypen kogg förekommit där under Birkatid (Ellmers 1972 s 70). På Carl Gripenhjelms karta som är upprättad under 1600-talets andra hälft (jfr Holmquist 1982) finns namnet Kuggholmsuddwijk utsatt. Erik Dahlberg som använde kartan som koncept till verket "Suecia antiqua et hodierna" har strukit ut namnet och ersatt det med "Kugghamn". Det är alltså udden, som givit namn åt viken.

Utifrån vad som anförts i artikeln ser jag idag utvecklingen av bosättningen på Björkö enligt följande förlopp:

Före år 800

Inledningsvis existerar på Björkö en ren agrar bosättning i form av en eller flera ensamliggande gårdar, Dessa kan knytas till ett eller flera av bebyggelselägena inom Hemlanden, gravfältsavsnitten 1E, 2 och 4 och till gravfältet vid Ormnös.

800-tal

På Björkö finns nu en blandad struktur, förutom den agrara verksamheten finns inslag av handel och hantverk. Under denna period organiseras försörjningen av handelsplatsen, förråd sätts upp. Detta är en lämplig tidpunkt för borgvallens anläggande. (Ansgar, som dog år 865, omtalar en borg som låg i närheten, till vilken man flydde i orostider.)

900-tal

Bosättningen på handelsplatsen är nu renodlat inriktad på icke agrar verksamhet. Stadsvallen bör ses i mindre utsträckning som ett försvarsverk mot anfallande fiender än som en markering att inom handelsplatsen gäller speciella lagar och förordningar. Den agrara bosättningen är kopplad till mindre ensamliggande gravfält som Kärrbacka och Grindsbacka.

I slutet av denna period överges handelsplatsen, vilket inte behöver ha tagit sig drastiska uttryck, då handelsplatsens invånare inte hade någon fastare förankring och därför var lättare att omdirigera.

Efter 900-tal

Bosättningen på Björkö är åter helt agrart inriktad. Gårdarna slås samman till Björkö by, vilket från kulturgeografiskt håll ansetts kunna ha sin grund i tvåsädets införande. Byn har som mest 5 gårdar och kan spåras tillbaka till 1300-talet i de skriftliga källorna.

Täby i juli 1986

REFERENSER

- AMBROSIANI, B. 1981 Artikeln Birka i Vikingatidens ABC. Borås.
- 1985 Royal Manors and Towns in Central Sweden. Vikingakongressen 1985.
- ANDERSSON, H. 1979 Urbaniseringsprocessen i det medeltida Sverige. Rapport Riksantikvarieämbetet, Statens historiska museum, MEDELTIDSSTADEN 7.
- ANDRÉN, A. 1985 Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8 o. Nr 13. Bonn/Malmö.
- ARBMAN, H. 1939 Birka. Stockholm.
- " 1940, 1943 Birka I. Tafeln und Text. Stockholm.
- ARRHENIUS, B. 1976 Die ältesten Funde von Birka. Præhistorische Zeitschrift 51:2.
- " 1978 Arkeologiska undersökningar vid Ormknös, Björkö, Adelsö sn, Up. Rapport från Stockholms universitets arkeologiska forskningslaboratorium. Nr 1. Stockholm.
- HOLMQUIST, L.
WASE, K. 1985 Århus i vikingetiden. Århus Stifts Årböcker 1985.
- BALLE, S.
NIELSEN, F. 1979 Kalmars uppkomst och äldsta tid. Se Hammarström.
- BROBERG, A. 1986 Rapport från Barknäreprojektet (under tryckning).
- CHRISTALLER, W. 1933 Die Zentralen Orte Sueddeutschlands. Jena.

- CLARKE, H.B.
SIMMS, A. (Eds) 1985 The Comparative History of Urban Origins in Non-Roman Europe. -S255. Oxford. British Archaeological Reports
- ELLMERS, D. 1972 Fruehmittelalterliche Handelsschiffart in Mittel- und Nordeuropa. Neumuenster.
- GRÄSLUND, A.-S. 1980 Birka IV. The Burial Customs. KVHAA. Stockholm.
-
- GUSTAWSSON, K.-A. 1972 Björköområdet skötsel. Fornvännen.
- HALLSTRÖM, G. 1913 Birka 1. Hjalmar Stolpes grafundersökningar. Stockholm.
- HAMMARSTRÖM, I.
(Huvudred) 1979 Kalmar stads historia I. Kalmar.
- HELLBERG, L. 1979 Forn-Kalmar, Ortnamnen och stadens förhistoria. Se Hammarström.
- HERRMANN, J. 1971 Zwischen Hradschin und Vineta. Munchen.
- HODGES, R. 1982 Dark Age Economics. London.
- HOLMBERG, K.-A. 1969 De svenska Tuna-namnen. Uppsala.
- HOLMQUIST, L. 1982 Markutnyttjandet på Björkö. I vikingatidsstudier. Rapport från Stockholms universitets arkeologiska forskningslaboratorium. Nr 1. Stockholm.
- HOLMQVIST, W. 1961 Excavations at Helgö I. KVHAA.
- HYENSTRAND, Å. 1982 Om Tuna-problemet och den territoriella indelningen. Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 4.
- JAHNKUHN, SCHLESINGER,
STEUER (Hrsg) 1974 Vor- und Fruehformen der europäischen Stadt im Mittelalter. Abh. der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Teil II. Göttingen.
- JANSSON, I. 1985 Ovals spannucklor. Archaeological Studies Uppsala university Institute of North European Archaeology. Uppsala.

- KYHLBERG, O. 1980 Helgö och Birka. Arkeologiska rapporter och meddelanden från institutionen för arkeologi vid Stockholms universitet. Nr 6. Stockholm.
- MEYER, P. 1956 Artikeln Almindig i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Band I. Malmö.
- SCHUECK, A. 1926 Studier rörande det svenska stads-
väsendets uppkomst och äldsta utveckling.
Uppsala.
- SPORRONG, U. 1985 Mälmarbygd. Meddelanden serie B 61
Kulturgeografiska institutionen
Stockholms universitet. Stockholm.
-
- STEUER, H. 1974 Die Suedsiedlung von Haithabu. Die
Ausgrabungen in Haithabu. Bd 6.
Neumuenster.
- TOMTLUND, J.-E. 1970 Hänglåsen på Helgö. Fornvännen.
- 1978 Locks and keys. In Excavation at
Helgö V:1 Workshop Part II.
- VIKINGATIDENS ABC 1981 "Historia i fickformat" Statens
historiska museum. Borås.
- Otryckta källor:
- HOLMQUIST OLAUSSON 1985 Rapport. Undersökning av Raä 116
- " " 1986 Delundersökning av Raä 109
- SANNEL, B. 1976 Kompendium i centralortsteori. Kul-
turgeografiska institutionen, Stock-
holms universitet. Stencil.

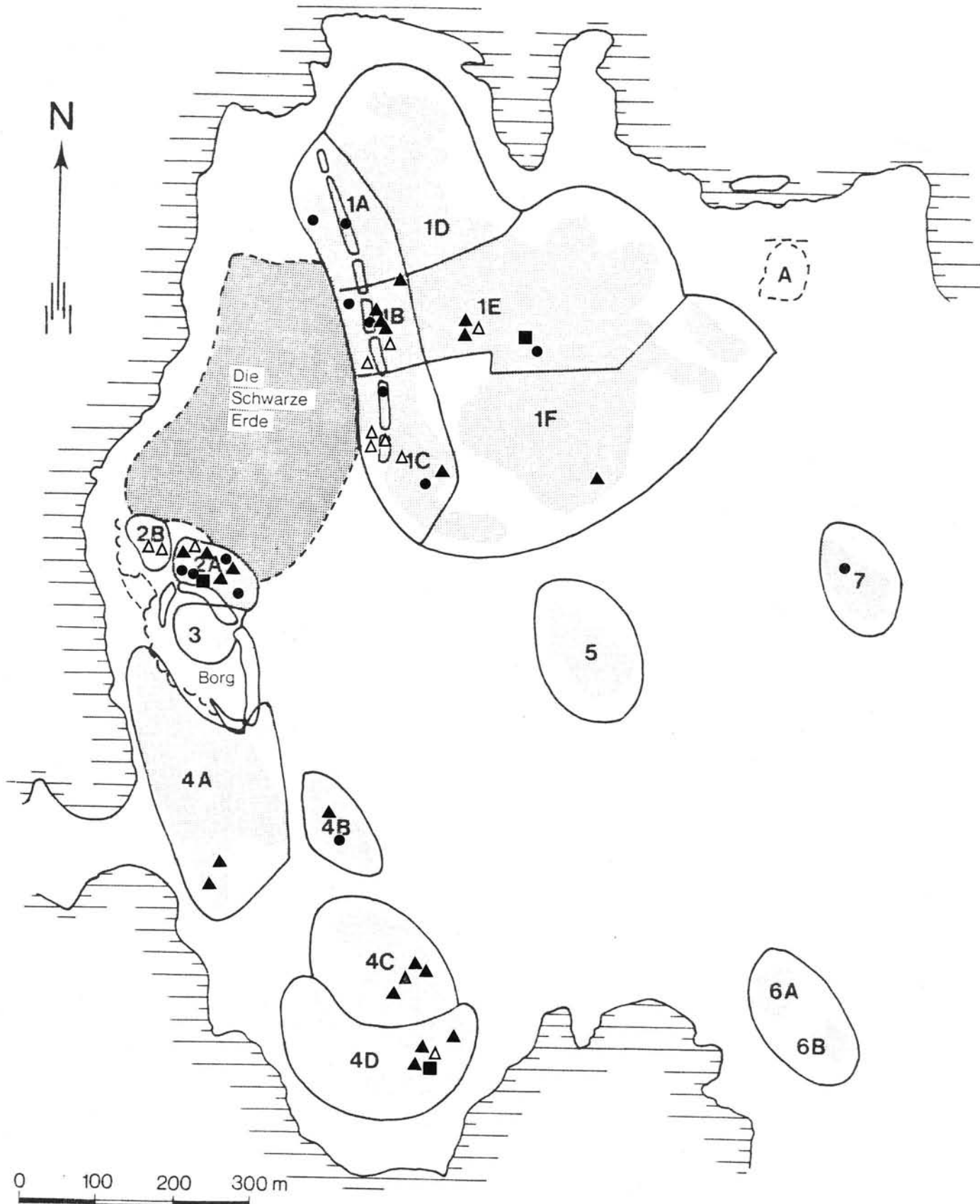

Fig 2. Spridningen av boplatsindikationer i gravmaterialet på Björkö

△ fynd daterade till före Birkatid
 efter Arrhenius 1976

▲ bränd lera/lerklining

● järnslag

■ övrig boplatsindikation
 (se texten)

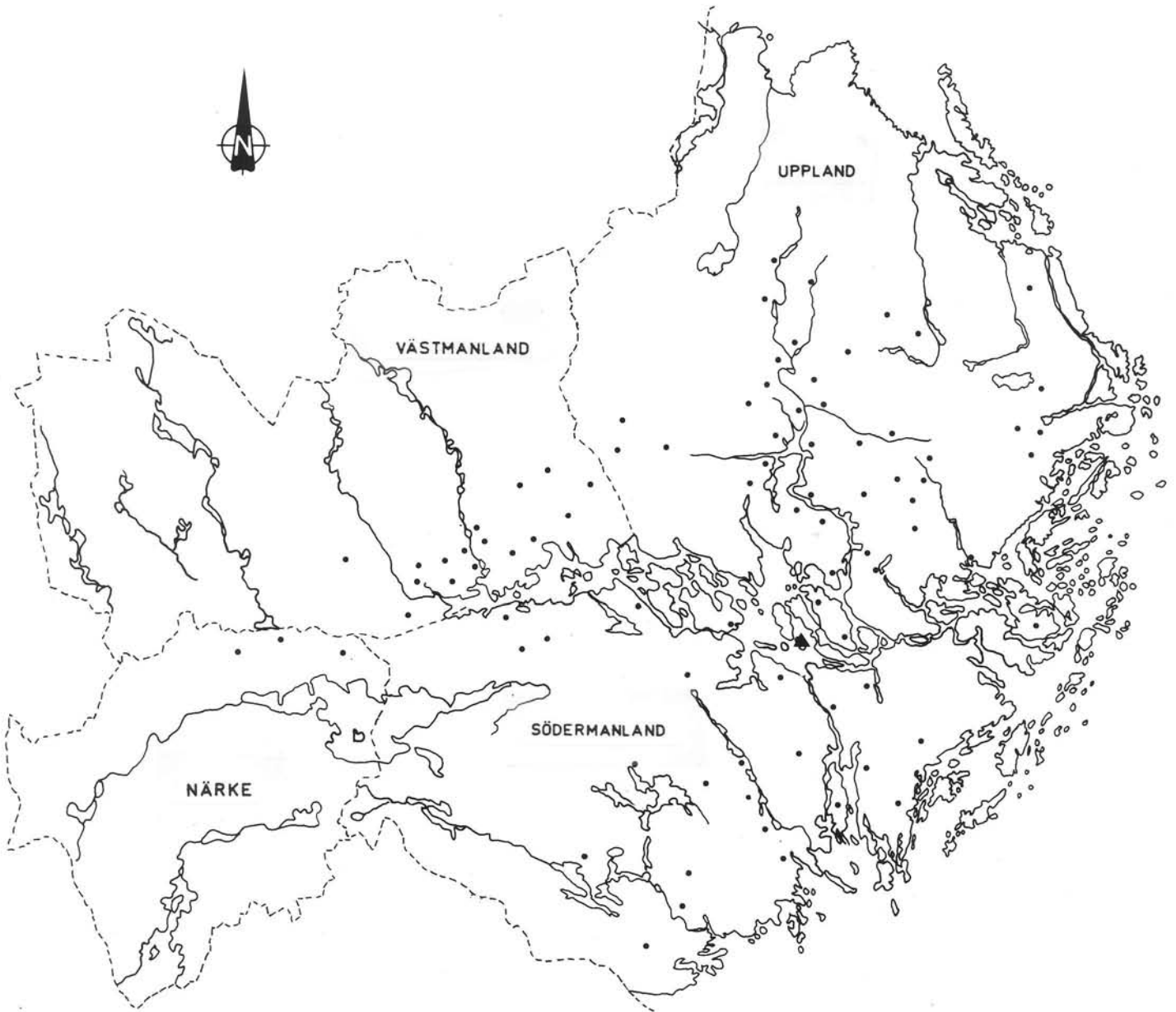

Fig 3. Tuna-namnens spridning i Mälardalen, Närke, Södermanland, Uppland och delar av Västmanland